

Blasons a Dalt Vila: una història cultural d'Eivissa

per María Dolores Tena Medialdea

La gènesi d'aquest text va ser la recerca acomplida per a un dels itineraris temàtics realitzats des del Centre d'Interpretació Madina Yabisa, «Els escuts de Dalt Vila», en el marc de les visites dutes a terme amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Eivissencs (IEE). La major dificultat per a desenvolupar la recerca va ser deguda a la inexistència d'estudis monogràfics previs en heràldica eivissenca i, per tant, la informació trobada ha estat generalment molt concisa i disseminada. Així, per tal d'apropar-nos a aquest tema hem intentat recopilar totes les referències complementàries possibles amb la finalitat de contextualitzar els blasons estudiats, com ha estat el cas de fonts historiogràfiques secundàries, tractats generals d'heràldica i estudis sobre els cognoms eivissencs o les cases de Dalt Vila. Per tant, l'objectiu principal d'aquest escrit és mostrar una història cultural d'Eivissa mitjançant l'estudi de gran part dels diferents blasons —escuts d'armes o armories— que podem descobrir en un recorregut per Dalt Vila,¹ que, sense pretendre ser una anàlisi específicament heràldica d'aquests blasons, exposa diversos aspectes polítics, econòmics i socioculturals que van marcar la transició des del sistema feudal fins a la Modernitat a l'illa.

L'interès per la utilització de símbols representatius de les identitats individual i col·lectiva ha estat una preocupació de l'home modern i els escuts són, fins i tot a l'actualitat, un exponent obvi d'aquesta tendència, encara que podríem considerar el seu origen a l'heràldica medieval. Els escuts, àmpliament utilitzats com a arma defensiva ja a l'antiguitat, es van estendre entre els estaments socials superiors de l'Occident cristià al segle XII —monarques i senyors feudals, tant seculars com eclesiàstics—. Des de llavors, el seu ús acomplia dues funcions fonamentals: arma defensiva i signe de reconeixement militar al camp de batalla. Els blasons feudals eren decorats amb elements representatius del senyor, herald o cavaller que els portava, és a dir, amb símbols del seu llinatge familiar, dels seus dominis territorials o de destacades gestes militars. Els escuts, així com les banderes, solien ésser, a més de símbols individuals, un distintiu col·lectiu amb el qual s'identificaven els vassalls d'un senyor. Després, devers el segle XVI, els escuts van tornar-se molt més complexos i mostraven les unions entre diversos llinatges familiars, a més de diversificar la seua utilització entre altres estaments socials. En el cas dels blasons dels monarques occidentals —armes reials— aquest fet permet desvetllar les aliances i adhesions territorials que van determinar la formació dels estats absoluts moderns uns segles després. D'altra banda, la regulació de la vida monàstica impulsada des del concili de Trento i la institució de nous ordes religiosos durant la

Contrareforma van afavorir el desenvolupament de l'heràldica monacal. Així mateix, des del Renaixement, la transformació ideològica que va suposar l'humanisme —del teocentrisme a l'androcentrisme— va significar la proliferació del seu ús entre l'emergent classe burgesa, com en els casos dels escuts de famílies adinerades i dels escuts gremials que es poden trobar en criptes funeràries o peces votives de les esglésies. Ja al segle XIX, el desenvolupament de l'economia capitalista implicà entre les famílies de l'alta burgesia la moda d'afegir escuts a les façanes de les seues cases en la cerca de certa distinció social; tanmateix aquests podien no estar vinculats amb les famílies que els ostentaven, ja que sovint eren simplement adquirits per compra a antiquaris.

Pel que fa a Eivissa, les diverses armories que podem trobar a Dalt Vila són un clar exemple de l'evolució cronològica exposada. A fi d'estructurar aquest assaig hem optat per dividir-los en: escuts civils, on inclourem tant els institucionals —d'administracions públiques i armes reials— com els privats de les famílies principals de l'illa que hi residien (funcionaris d'alt rang, rendistes i hisendats); i, en segon lloc, escuts eclesiàstics, com són aquells que decoren la Catedral, el seminari i els convents dels ordes religiosos dels dominics i les agustines.

Escuts civils

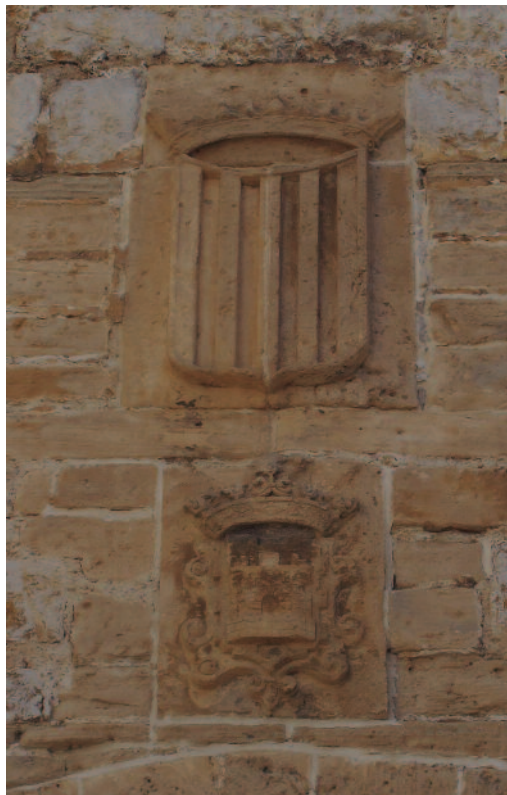
1) El blasó d'Eivissa

Després de la conquesta catalanoaragonesa el 1235, el blasó de la

1. Alguns escuts, com els que podem trobar a les façanes de can Picarol (al carrer Major) o del que ara és restaurant «El Corsario», han estat obviats, ja que no es corresponen amb les famílies propietàries dels immobles; altres, com un blasó localitzat al carrer de la Soledat, deixats de banda per a futures recerques.

Corona d'Aragó va ser atorgat a Eivissa per Jaume I; per tant, va ser el primer escut d'armes utilitzat per a representar l'illa. Aquest escut apareix sobre les portes del castell (la Bomba i la casa de la Ciutat), els edificis administratius (la casa de la Cúria Reial, tribunal de justícia medieval) i en les muralles renaixentistes (pati d'armes i portal Nou).

Des del segle XII existeixen referències documentals de la utilització per Ramon Berenguer IV d'aquest blasó daurat amb els pals de color gules,² encara que el nombre de pals no es va fixar en quatre fins a les disposicions de Pere el Cerimoniós al segle XIV. La controvèrsia existent entorn a l'origen i significat d'aquest blasó ha estat plantejada des de dues hipòtesis diferenciades, la catalana i l'aragonesa. La teoria catalana es basa en la llegenda de Guiffrè el Pilós,³ comte català del segle IX, la figura del qual va ser popularitzada a la Renaixença quan se li va atribuir la creació de Catalunya. Segons la llegenda de Guiffrè el Pilós, l'emperador carolingi Lluís el Pietós va pintar amb el seus dits, tacats amb la sang del comte, les quatre barres sobre l'escut groc d'aquest en honor a la seua contribució a la victòria franca sobre els normands. No obstant això, l'expert en heràldica catalana Armand de Fluvià i Escorsa (2007) sosté la teoria que el camper de l'escut era de gules abans del blasonament dels quatre pals, la qual cosa contradiu aquesta hipòtesi. D'altra banda, menys mítica, la teoria aragonesa és legitimada sobre la base

Escuts de la Corona de Aragó i de la Universitat d'Eivissa a la porta del Pati d'Armes (foto: Ángeles Martín).

locar a la plaça de la Catedral els escuts de la Corona d'Aragó a la casa de la Cúria i el del castell a l'edifici de la Universitat,⁵ sota jurisdicció reial:

«No se sabe nada a ciencia cierta acerca de la época en que fue creado ni sobre quién pudo conferírsele a Eivissa. Sin embargo, parece comprobada su remota data. Se ha dicho que fue Jaime I quien, al conquistar la isla en 1235, le concedió un escudo dorado con las barras de Aragón. Con todo, no parece muy acertada esta opinión, y más bien es probable que esas armas presentes en Sa Porta Nova y en otros edificios de los tiempos

de fets documentats com és l'esdeveniment que la Santa Seu concedia el camper d'or als seus vassalls. Així, li va ser atorgat a Sancho Ramírez, rei d'Aragó, a mitjan segle XI; a més, l'eventualitat de pintar els reforços de vermell estaria relacionada amb l'ús de colors cridaners al camp de batalla.

Molt més estesa és la figura del castell daurat amb tres torres sobre ones de plata per a representar Eivissa. Aquesta figura o *moble*⁴ segueix la convenció heràldica de representar-se amb un castell quadrat, merlets, tres torres, una porta i dues finestres. No hem trobat dades que corroborin el moment en què el blasó aragonès va ser substituït pel del castell per a representar l'illa, encara que podem observar que ja era utilitzat a l'època de la construcció de les murades renaixentistes. L'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria ens ofereix alguna clau per a aclarir la caiguda en desús del blasó aragonès per a representar a l'illa, ja que, l'any 1705, es van col-

de Felipe II pasaran por ser el escudo oficial del antiguo reino de Aragón que, aunque ya no independiente, conservaba en cierto modo bastante autonomía e incluía entre sus componentes a la isla de Eivissa. Para demostrar la veracidad de esta teoría podría servir el hecho de que en 1703 se puso en la Casa Consistorial el escudo con el castillo, mientras que aquel mismo año se colocaba en la Curia de la Real Gobernación el que portaba las barras» (Àustria 1982 [1869-1885]: 301).

El blasó d'Eivissa amb la figura del castell amb tres torres es pot observar també al portal de ses Taules flanquejant l'escut de Felip II, a la porta del pati d'armes a la plaça de Vila, sota les armes d'Aragó i possiblement, encara que molt deteriorat, a la capella de Sant Ciriac construïda per l'Ajuntament el 1754⁶. Així mateix, en una de les bi-

2. Depenent del tipus de suport els escuts solien estar acolorits, encara que no és possible apreciar-ho en els escuts de Dalt Vila per ser de pedra. En les representacions en pedra, el colors heràldics són substituïts per altres recursos gràfics; així, el daurat és reemplaçat per punts; l'argent, per cap marca; el gules o vermell, per ratlles verticals; l'atzur, per ratlles horitzontals; el sinople o verd, per ratlles diagonals de dalt-dreta a baix-esquerra; i el porpra, per ratlles diagonals de dalt-esquerra a baix-dreta.

3. L'historiador Martí de Riquer atribueix aquesta llegenda a l'historiador valencià Pere Antoni Beuter, que la inclou a la segona part de la seua obra *Crónica general de España*, de 1551 (Menéndez Pidal 1993).

4. En el llenguatge heràldic, *moble* o *peça* són mots utilitzats per a definir les figures que apareixen dins del camper o fons d'un escut.

5. La Universitat va ser l'òrgan de govern de l'illa entre 1299 i 1717, anterior a la institució de l'Ajuntament.

6. La construcció de la capella de San Ciriac per part de l'Ajuntament donava resposta a la devoció popular que s'hi desenvolupava, com a suposat indret d'accés dels conqueridors catalans.

gues del sostre a l'interior de l'edifici de la Universitat es troba aquest escut policromat, el qual va servir de model per al disseny de l'actual escut del Consell d'Eivissa, que va adoptar la proposta del canonge Joan Marí i Cardona, en la sessió del 30 de juliol de 1979 de l'Aleshores Consell d'Eivissa i Formentera (Fluvià 2007).

No obstant això, en els escuts de l'edifici de l'Ajuntament a la plaça d'Espanya,⁷ el castell és representat amb set torres amb referència als set baluards de la murada. En l'actualitat, l'escut d'Eivissa ha adoptat la figura amb set torres, mentre que el Consell d'Eivissa utilitza la de tres. D'acord amb l'informe d'Armand de Fluvià i Escorsa (2007: 3) per a l'IEE: «El fet que hi hagi representacions de castells amb cinc i amb set torres és degut a un simple caprici –o ignorància– dels artistes», i no segueix cap convenció heràldica. Finalment, cal assenyalar que els actuals escuts d'Eivissa estan timbrats amb una corona reial, és a dir, amb vuit florons rematats per vuit diademes carregades de perles. De manera que:

La corona de marquès, que a vegades ha portat Eivissa (em refereixo a l'antiga Universitat, que abastava tota l'illa) no té cap sentit perquè no existeix cap marquès d'Eivissa. Tampoc no té cap sentit una corona d'infant d'Espanya, perquè l'illa mai no ha estat patrimoni del fill d'un rei. Les corones que puguem veure en les representacions de l'escut d'Eivissa anteriors al segle XVIII, en realitat no són sinó «coronells» (Fluvià 2007: 3).⁸

7. L'Ajuntament d'Eivissa va ocupar l'antic convent dels dominics des de l'any 1838, després de la desamortització de l'orde, al 1835.

8. La corona marquesal se sol representar amb quatre florons i dotze perles disposades en grups de tres, segons va ser estipulat en la classificació de corones establida entre finals del segle XVII i principis del XVIII. Els coronells (timbre en forma de corona) eren utilitzats abans d'aquesta convenció i indicaven que l'entitat pertanyia a la jurisdicció reial. En l'actualitat, la representació i la significació de les corones en els escuts segueixen generalment les convencions heràldiques establides en la Conferència Internacional sobre Heràldica Municipal de

2) Armes reials

A continuació volem destacar els escuts de Felip II, al portal de ses Taules, i el de Carles III, a l'edifici de la Reial Hisenda situat al carrer Major. L'anàlisi d'aquests blasons –ambdós exemples d'armes plenes⁹– ens permet observar no sols l'evolució dinàstica de la monarquia espanyola, sinó també les transformacions geopolítiques que llavors va experimentar l'Estat espanyol.

Pel que fa a l'escut de Felip II, aquest escut reflecteix la imatge de grandesa que en aquell moment històric es volia donar de la monarquia espanyola i el seu imperi, el qual s'estenia per l'Europa occidental i la recentment descoberta Amèrica, quan el seu poder era comparat amb la Roma imperial (Cobos & Càmara 2008). Un exemple d'això és l'ús del llatí en les inscripcions del lema o divisa¹⁰ de l'escut i els ornaments arquitectònics de la porta principal de la muralla renaixentista, com són les dues estàtues romanes que la flanquegen. El gust per l'antiguitat grecoromana per part dels humanistes en aquell moment històric, reflectit en l'interès arqueològic pels autors clàssics i el col·leccionisme, va contribuir a reforçar aquesta imatge imperial; com a resultat, les troballes arqueològiques de la Hispània romana van dotar d'una antiguitat pròpia a l'imperi hispà. Respecte d'això, Fernando Cobos i Alicia Cámara (2008: 148) consideren que: «[...] las simi-

Roma (1958). Aleshores es va determinar que les corones murals en escuts de municipis, comarques i províncies, que representen les muralles defensives de les seues poblacions serien diferenciades pel nombre de torres (tres per als pobles, cinc per a les viles, cinc amb garites entre torres per a les ciutats i set per a les comarques), així com que les corones reials sols podrien ser utilitzades en els escuts de les capitals (Fluvià 2007).

9. En el llenguatge heràldic, s'entén per *armes plenes* aquelles pertanyents a l'hereu d'un llinatge. La resta de familiars, ja legítims o bastards, havien de brisar –‘personalitzar’– el seu escut afegint-hi elements decoratius amb la finalitat de diferenciar-se del llinatge principal de la família.

10. El lema o divisa d'un escut és una figura emblemàtica amb una sentència explicativa.

litudes de algunas piezas de su colección (la de Vespasiano de Gonzaga, virrey de Valencia) con estas de Eivissa nos permiten afirmar que Vespasiano fue el que generó el programa iconográfico de Eivissa».

El blasó de Felip II, que representa al mateix temps les armes del seu llinatge i les aliances de la casa d'Àustria, té forma francesa –és a dir, acabat en punta a la part inferior– i està quarterejat –és a dir, segmentat–. A continuació descriurem les particions d'aquest escut, ja que per al blasonament¹¹ dels escuts cada quarter¹² ha de ser considerat independentment, la qual cosa ens permet establir la genealogia de la corona espanyola en aquell període històric. Per començar, en els dos quarters superiors voldríem destacar les armes de les cases reials de Castella-Lleó (instaurades al segle XIII)¹³ i les de la corona d'Aragó i el regne de Sicília,¹⁴ així com una magrana en la peça central (símbol de la ciutat de Granada, últim bastió conquerit als àrabs). A continuació, el quarter inferior dret és un escut truncat¹⁵ que representa les cases de la Borgonya antiga i Àustria.¹⁶ Quant al quarter inferior esquerre, un escut truncat amb particions irregulars representa les cases de la Borgonya moderna, Portugal i el ducat de Brabant.¹⁷ A més, entre els

11. Blasonament és la descripció heràldica dels escuts.

12. El terme heràldic *quarter* es correspon amb cadascun dels compartiments del camper de l'escut.

13. Castella és representada per un castell d'or sobre un camper de gules i Lleó per un lleó rampant (és a dir, de perfil i dret sobre dues potes) porpra sobre un camper d'argent.

14. La insígnia aragonesa és representada pels quatre pals verticals de gules sobre un camper d'or i l'escut de Sicília està quarterejat en aspa amb les armes de la corona d'Aragó i la trinària –ésser mitològic amb un cap i tres potes– en sable (negre) sobre camper d'argent.

15. Un escut truncat és aquell partit horitzontalment.

16. El ducat d'Àustria, en la partició superior, és representat amb tres bandes horitzontals en gules i argent. El blasó de l'antic ducat de Borgonya, en la partició inferior, consta de bandes trinxades –és a dir, diagonals de dreta a esquerra– en or i atzur.

quartiers inferiors destaca l'escussó, peça central en la qual són representats Flandes i el Tirol.¹⁸

Finalment, quant als ornaments externs, l'escut està timbrat¹⁹ per una corona o un coronell imperial –és a dir, amb setze florons (rematada amb forma de fulles d'api), el doble que la reial– adoptada per Carles I i la insígnia de l'Orde del Toisó d'Or. Aquest collaret, que en aquell temps era atorgat als defensors de l'Església i la religió, va ser concedit als monarques espanyols que ostentaven el mestratge de l'Orde des del segle XV. Es tracta d'una cadena d'or de la qual penja una pell de moltó, que simbòlicament ha estat relacionada bé amb la llegenda de Jàson i el Velló d'Or,²⁰ bé amb la del bíblic Gedeó²¹. En qualsevol cas, ambdues històries es refereixen a una gesta en la qual intervé un velló de moltó i amb la qual s'aconsegueix legitimar la monarquia. Per tant, cal insistir en el paper que llavors tenia la monarquia espanyola com a defensora de la fe catòlica; ja que, a més del programa bèl·lic imperial, el cristianisme dotava d'unitat l'heterogeni imperi hispànic (Cobos & Càmara 2008).

Pel que fa a les armes de Carles III que rematen la porta principal de

Blasó actual
de la ciutat
d'Eivissa
a l'Ajuntament
(foto: Ángeles
Martín).

l'edifici de la Reial Hisenda, on s'administraven les rendes de la sal, van ser col·locades allí el 1787. Les salines havien passat a ser explotades directament per l'Estat, per dret de conquesta i en represàlia pel suport prestat per Eivissa a la casa d'Àustria durant la Guerra de Successió espanyola; tot i això, malgrat la posterior privatització de les salines,²² l'escut borbó es va mantenir. L'arribada dels Borbons al poder va representar una sèrie de modificacions comunes a la resta d'estats occidentals que es reflecteixen en el blasó de Carles III: d'una banda, la introducció de la Il·lustració i la Modernitat al país, cosa que implicà la transició des de les estructures medievals al despotisme il·lustrat; i, d'altra banda, la centralització del poder politicoadministratiu, que va dotar Castella de protagonisme. Aquest darrer fet es pot observar en

el simbolisme d'aquest escut, ja que el blasó de Castella-Lleó es desplaça a l'escussó en el centre del escut, envoltat pels blasons propis de la casa d'Àustria. Les armes reials d'Espanya²³ van quedar establertes amb l'escut de Carles III, pràcticament sense cap modificació des d'aleshores fins a la actualitat. En aquest cas, es tracta d'un escut tercejat en faixa –amb tres divisions horitzontals– que introdueix les modificacions a la faixa central: en el quarter central dret, les armes del ducat de Parma-Farnese²⁴ i, en l'esquerre, les del ducat de Toscana-Mèdici.²⁵ Més enllà de les diferències amb les armories dels Àustries relacionades

17. En el quarter superior dret, la Borgonya moderna és representada amb flors de lis en or sobre un camper atzur; en el superior esquerre, Portugal, amb cinc escussos en atzur sobre camper d'argent; i en el quarter inferior es representa el ducat de Brabant amb un lleó rampant en or sobre camper de sable.

18. A la dreta, Flandes és representat per un lleó rampant sable en camper d'or; a l'esquerra el Tirol, amb una àguila gules en camper d'argent.

19. Els timbres són els ornaments externs de l'escut.

20. En la mitologia grega, Jàson, per a accedir al tron de Tessàlia, va haver d'emprendre una expedició amb els argonautes i apoderar-se del velló del moltó Crisomallus a la mítica terra de la Còlquida.

21. Gedeó, jutge i guerrer de l'antic Israel triat per Jehovà com a alliberador del seu poble enfront dels madianites –seguidors del déu Baal–, va demanar-li com a prova de la seua elecció que un velló de pell deixat sobre una era durant dues nits quedàs mullat per la rosada mentre que la terra romania seca el primer dia i al revés al dia següent.

22. Al 1871, les salines van ser adjudicades en subhasta pública al mallorquí José Asier.

23. Per armes reials s'entén l'escut de la monarquia espanyola, el qual no ha de ser confós amb l'escut nacional.

24. El blasó del ducat de Parma-Farnese és representat per sis flors de lis atzur sobre camper d'or.

25. Les armes del ducat de Toscana-Mèdici consten de sis peces rodones (cinc de gules i una atzur en cap) sobre camper d'or.

amb el llinatge familiar, són destacables un parell de fets: 1) la corona que timbra l'escut ja no és imperial, sinó reial amb vuit florons acabats amb vuit diademes carregades de perles; i 2) malgrat el canvi dinàstic, es manté el Toisó d'Or.

3) *Escuts privats*

En aquest apartat ens referirem als escuts civils, familiars i gremials, que van aparèixer des del Renaixement amb el desenvolupament d'una nova classe social: la burgesia. Des del segle XV a Eivissa podem trobar exemples d'ambdós tipus d'escuts a les esglésies, tant a les làpides funeràries²⁶ de les criptes de destacades famílies de l'illa com en peces votives i retaules de capelles sufragats per particulars o per gremis. Posteriorment, entre la darrereria del segle XVIII i al llarg del segle XIX, la moda de posar escuts a les façanes de les cases de les famílies més acabalades es va estendre pels principals carrers de Dalt Vila.

En primer lloc, amb la intenció de mostrar el desenvolupament cronològic de l'heràldica civil eivissenca, farem esment dels primers blasons datats, com són aquells pertanyents a destacades famílies de l'illa que ornamenten criptes funeràries i peces rituals a la Catedral i a l'església dels dominics. No obstant això, la contextualització i el blasonament d'alguns d'aquests escuts els detallarem quan al·ludirem a aquells ubicats en les seues residències particulars. Igualment, és important assenyalar que existeixen diferents versions de determinats escuts familiars que, tanmateix emprant els mateixos símbols, fan servir representacions diverses en èpoques diferents.

Actualment, a l'interior de la catedral és possible contemplar alguns dels escuts familiars més antics, com és el dels Arabí, de 1460, situat sota les bancades de la

part dreta de la nau, que destaca per ser l'únic enterrament individual del temple (Gurrea & Martí 1999). En la cripta familiar dels Balansat (1460), a l'altar major sota els seients de les autoritats, es troba el seu blasó realitzat al segle XVI en rajoles de ceràmica policromada²⁷. En tercer lloc, una altra làpida funerària del segle XV que podem trobar en el sòl de la catedral podria correspondre molt probablement a la tomba del notari Domènec Vidal, segons la hipòtesi del canonge de la catedral d'Eivissa Francesc X. Torres i Peters (2011), ja que la figura que s'hi representa és una estruç –símbol dels Vidal de Mallorca–. En quart lloc, la làpida dels Francolí, datada el 1538, se situa a la capella de la Comunió, al costat del baptisteri. Per últim, són de 1638 dos escuts que es poden contemplar a les làpides que decoren o decoraven les criptes dels Jovers,²⁸ representats amb una enclusa, en el paviment de la nau, davant de la capella de Sant Pere, i dels Llobet, la llosa sepulcral dels quals (realitzada a Gènova) va ser reubicada a baix de l'orgue després de la prohibició de fer enterraments als temples per la «Real Cédula» de 1787.

A la parròquia de Sant Pere Apòstol, anteriorment església del Convent dels Dominics, és possible trobar alguns blasons de personalitats civils. En primer lloc, destaquem el blasó del corsari Mateu Calbet (1734) a la capella de Sant Antoni, finançada per ell. Dues làpides cobreixen el panteó familiar: una, decorada amb un escut que exhibeix dos gossos rampants, possiblement símbol del corsari o del seu llinatge; i una altra, amb la calavera i dos ossos en creu –motiu iconogrà-

fic utilitzat a l'època en soterraments, com també és possible observar en la llosa de la cripta familiar de Vicent Gota-redona (1746)–. Entre els escuts que ornamenten peces votives, volem destacar el de Roderic de Borja-Llançol de Romaní i Olivera –el que va ser governador de l'illa entre 1661 i 1663– en una pica d'aigua beneïda sota l'orgue de l'església dominicana, a la part dreta de l'entrada al temple. Aquest escut partit mostra les armes dels Borja establertes pel Papa Alexandre VI,²⁹ en el quarter esquerre, i la mitja lluna dels Romaní, en el dret. A més, aquest blasó està timbrat amb una corona ducal amb vuit florons i la creu de l'Orde de Santiago,³⁰ a la qual molt probablement devia pertànyer Roderic o un altre membre del seu llinatge. Finalment, cal destacar l'escut de la ciutat d'Eivissa amb les set torres a la capella del Sant Crist del Cementeri, que va ser reformada i ampliada el 1922 (moment en què es va retirar l'ossari d'aquesta capella) gràcies a la donació d'Ignasi Wallis i la seua dona, tal com mostren les seues inicials gravades a l'escut.

Quant als escuts gremials, en podem distingir un parell en dues de les capelles laterals de l'església de Santa Maria:³¹ A la capella de

29. Aquestes armes de la casa de Borja, família d'origen aragonès que va participar en la conquesta de València al segle XIII, van ser establertes pels v ducs de Gandia (Carles de Borja i Magdalena Centelles), els qui combinaren el bou terrassat de sinople, previ blasó dels Borja, amb la bordura de garbes (feixos de cereal) de sinople. Més tard, el Papa Alexandre VI va afegir-hi les tres faixes d'or en camper de sable, armories representatives de la família Oms o Doms (un altre llinatge familiar). Els Llançol, família d'origen provençal, no apareixen representats en aquest escut (les seues armes són un sol d'argent en camper atzur) i tampoc els Centelles (amb el losange d'or i gules), encara que podem veure'ls al blasó familiar del palau de Gandia.

30. La creu de l'Orde de Santiago té forma d'espasa i està flordelísada a l'empunyadura i els braços.

31. La majoria de capelles laterals de la nau de l'actual Catedral, a excepció de la capella de Sant Antoni i Santa Tecla, finançada per Ponç Sacoma cap a l'any 1388, van ser construïdes durant l'ampliació del temple a principis del segle XVI encara que ampliades i

26. Des de l'edat mitjana i fins al segle XVIII, els enterraments cristians eren realitzats dins de les esglésies tant en criptes privades com en fosses comunals anomenades ossaris.

27. El blasó dels Arabí a la Catedral és molt més complex, amb camper quarterejat, que el que apareix a la façana de la seua casa al carrer Major, amb una única peça.

28. Les armories dels Jovers representen una enclusa d'argent cintat d'or en camper atzur o gules. D'acord amb l'origen etimològic d'aquest cognom –del llatí IUGARIUS–, aquesta família bé podria haver estat dedicada originalment als oficis de fabricants d'encluses o llauradors (Ferrer i Vives 1993).

Sant Ciriac,³² que durant el segle XVIII pertanyia al gremi dels sastres, podem apreciar el seu escut gremial amb les tisores en la part superior del retaule; així com, a la capella de Sant Josep, el del gremi de fusters amb l'escaire, el regle i el compàs amb la mateixa ubicació.

Per a finalitzar aquesta secció, cal destacar els escuts privats situats a les façanes de les cases de distingides famílies de l'illa que han habitat o encara resideixen a Dalt Vila, els quals hem tractat de seqüenciar diacrònicament. No obstant això, una anàlisi més exhaustiva de la història d'aquestes famílies, el seu paper en la societat i en l'economia de l'illa contribuiria a dotar de major contingut els blasons ací estudiats.

Si bé a Eivissa no existeixen llinatges aristocràtics, després de la conquesta es van adoptar els estaments propis de les ciutats i viles dels territoris catalans, dividits en «mà major», «mà mitjana» i «mà menor». La «mà major» eivissenca estava constituïda principalment per funcionaris d'alt rang, doctors en medicina i en llei, així com ciutadans rics –rendistes o hisendats– que habitaven a Dalt Vila. A més, està datada l'existència de diverses cavalleries amb els seus cavallers armats que pertanyien a cadascun dels conqueridors, Guillem de Montgrí, Nunó Sanç i l'infant de Portugal, per a la defensa dels seus territoris després de la conquesta (Torres 2011); i, segons Planells Ripoll (1998), també hi ha constància de cavallers naturals d'Eivissa als segles XVI-XVII. Des de 1782, moment de la conversió d'Eivissa en ciutat i de la parròquia de Santa Maria en catedral, es van donar casos de sol·licitud d'una distinció oficial a l'Audiència de Mallorca per part de ciutadans eivissencs. En qualsevol cas, no va ser fins al segle XIX que la

ornamentades durant la reforma barroca de principis del XVIII.

32. Aquesta capella va rebre l'advocació de sant Ciriac el 1885, ja que anteriorment va estar dedicada a l'Assumpció i a la Verge dels Àngels (Gurrea & Martí 1999).

Arma Virginis a la façana de la Catedral (fotografia: Ángeles Martín).

pràctica de col·locar escuts en residències particulars es va estendre per importants carrers de Dalt Vila.

En primer lloc, a l'actual Museu Puget³³ podem observar els blasons de dues de les famílies que han estat propietàries d'aquest immoble: els Francolí, primera família relacionada amb la casa, i els Llaudís. Pel que fa a l'escut dels Francolí,³⁴ família simbolitzada per un francolí (tipus de perdiu) sobre el camper d'un escut espanyol,³⁵ podem trobar-lo decorant les quatre mènsules sobre les pilastres del pati interior. Quant al blasó dels Llaudís³⁶ que re-

mata la porta principal de la casa al carrer Major, es tracta d'un escut trinxat³⁷ amb un lleó rampant i tres flors de lis en banda com a mobles dels seus campers i timbrat per un elm.³⁸ La casa va ser ampliada per la família Llaudís al segle XVII i, d'acord amb Torres (2011), el blasó que podem contemplar a l'actualitat és del segle XVIII i va ser posat en substitució d'un altre escut que hi havia des de la meitat del segle XV.

També al carrer Major, podem observar els escuts d'un parell de famílies que, molt probablement, ja residien a Eivissa abans de la conquesta: els Balansat i els Arabí. En primer lloc, a la casa dels Balansat –construïda al segle XVII (Torres

33. Museu situat en una casa del segle XV representativa del gòtic català, també coneguda com Can Llaudis o Can Coma-sema.

34. El cognom de la família d'origen català Francolí apareix referenciat a Eivissa des del segle XIV i associat a Dalt Vila al segle XVI, encara que al XVIII la família va desplaçar-se al quartó de Balansat. D'acord amb Ferrer i Vives (1993), aquest cognom deriva del vocable germànic FRANCOLIA, l'arrel del qual –FRANK– significa 'lliure'.

35. El clàssic escut espanyol té forma arrodonida o de mig punt.

36. Segons Ferrer i Vives (1993), el cognom Llaudís, que significa 'cobradors de deutes', pertany a una família d'origen català.

37. Un escut trinxat està partit diagonalment de dalt a baix, de dreta a sinistra.

38. L'elm és un ornament de les armories utilitzat tant pels senyors feudals, amb corones superposades del seu rang, com per gentilhomes i cavallers, amb plomes generalment d'estruç. Segons les convencions heràldiques, els elms són representats de perfil mirant cap a la dreta en el cas de pertànyer a la branca legítima del llinatge, i cap la sinistra en el dels bastards. A Eivissa, podem trobar exemples dels primers en les cases dels Llaudís, Arabí i Botino.

1981)– podem trobar un dels elements que componen el seu blasó familiar en les llindes de dues de les finestres.³⁹ Ací, a diferència del més complex escut de la Catedral, només són representades les balances (símbol iconogràfic dels mercaders). El cognom Balansat, segons apunten els historiadors Isidor Macabich (1965, 1) i Francesc d'A. Ferrer (1993),⁴⁰ és molt probable que fos d'origen mossàrab o muladí i anterior a la conquesta catalana, originari del quartó de Benissàmit (en l'actualitat, Balansat). En segon lloc, el blasó de la família d'origen àrab Arabí⁴¹ està situat sobre la porta de la seua casa al carrer Major; es tracta d'un escut d'estil francès que representa un arbre arrancat –és a dir, amb arrels–, amb una bordura⁴² decorada amb sis aspes i timbrat per un elm amb cimera de quatre plomes. Aquest blasó representa un arbre dissemblant d'aquell anterior que hem esmentat a la Catedral, que va ser emplaçat en aquesta façana durant el segle XVIII, al començament d'aquesta

tendència de posar escuts a les cases dels principals a Dalt Vila (Planells & Marí 2004).

Al carrer de Pere Tur, es troba la casa dels Llobet, construïda al segle XIX (Torres 1981) com a exemple d'arquitectura neogòtica anglesa en substitució d'una construcció anterior que ja ostentava l'existent blasó familiar. L'escut es pot trobar no sobre la porta principal, sinó al replà de les escales interiors; aquesta eventualitat és deguda, segons ens va indicar l'actual propietari, en Lluís Llobet (comunicació personal de 2012 i 2013), al fet que en els temps de posar-hi l'escut la propietària de la casa era una dona. Na Manuela Llobet i Montero estava casada amb Edmund Wallis i Valls, comerciant anglès que va promoure la nova construcció, qui, en deferència a la seua esposa, va conservar el seu escut encara que situant-lo a l'interior. Segons Sebastià Feliu (1951), el blasó dels Llobet conté la peça d'un llop de sable sobre un camper d'argent, que en aquest cas representa la figura d'un llop passant amb un arbre, probablement una alzina. Curiosament, aquest escut difereix d'aquell situat a la Catedral amb l'única figura d'un llop rampant. Segons ens refereix Isidor Macabich (1965, 1: 98), els Llobet van ser una de les primeres famílies eivissenques interessades per les seues armories i genealogia; així, el 1666, «Como otras distinguidas familias de Ibiza, acudieron los Llobet a don Antonio Lupián Zapata con la consulta de sus pretensiones heráldicas». El 1896, els Llobet novament van consultar el seu arbre genealògic familiar a Julián Brochero, qui va confirmar l'escut d'armes disposat per Lupián Zapata.

Finalment, podem observar l'escut dels Botino a la façana de la seua casa que dona al carrer de Santa Maria. La casa va ser construïda al segle XVII pels mateixos mestres genovesos que van construir el convent dominic per a una altra família, els Fonné. Posteriorment, la casa va passar a ser propietat dels Botino, representats en aquest escut amb la figura central

d'una bota en faixa rematada per quatre roses⁴³ i timbrat per un elm a la part superior.

Escuts eclesiàstics

1) Escut de la Verge Maria a l'església de Santa Maria

Aquest edifici va ser l'única parròquia⁴⁴ d'Eivissa fins poc després de la creació del bisbat. Originalment, aquest edifici va ser erigit com a església després de la conquesta, encara que va tenir diverses transformacions durant els períodes gòtic, renaixentista i barroc. Realitzada entre els anys 1712 i 1728, aquesta última reforma va donar al temple el seu aspecte actual, i a l'any 1782 es va erigir com a seu episcopal. La portada sobre la qual apareix l'escut ha estat identificada com neoclàssica per alguns autors, així com alguns dels retaules de les capelles i el baldaquí de l'altar major (destruït durant la Guerra Civil i del qual, en l'actualitat, podem contemplar una reproducció): «Tota aquesta part neoclàssica és posterior en un segle a la reconstrucció i ja fou disposada pels bisbes de la nova seu eivissenca» (Villangómez 1975: 15). No obstant això, segons Torres i Peters (comunicació personal de 2013), la portada –inclòs l'escut– pertany a la reforma realitzada a principis del XVIII, i per tant es correspondria més amb un estil tardorenaixentista que no amb un de neoclàssic. L'escut que corona la porta certament pertany a la reforma barroca quan el temple encara era església, per la qual cosa no ostenta emblemes catedralicis, sinó que es tracta d'un *Arma Virgini*, és a dir, les armes de la Verge Maria. Aquest escut està ornamentat amb els emblemes marians: les inicials AM –'Ave Maria'–, la lluna –que iconogràficament ha estat interpretada com una serp estilitzada amb la qual és simbolitzat el triomf

39. Segons descriu Feliu i Quadreny (1951), el blasó dels Balansat representa unes balances d'or amb un arbre arrancat de sinople en la punta sobre camper atzur.

40. Isidor Macabich (1965), en les seccions del vol. I dedicades a llinatges i cognoms eivissencs, es refereix al cognom Balansat i planteja la possibilitat que el mot fos anterior a la conquesta, pertanyent a una família mossàrab –població hispanogoda que no es va convertir a l'Islam– o muladí –islamitzats– i vinculada amb el quartó de Benissàmit (avui Balansat). Aquesta hipòtesi és corroborada per Ferrer i Vives (1993), el qual considera la probabilitat que el cognom Arabí fos una forma romànica mossàrab de la veu llatina VALENCIANUS.

41. El cognom Arabí (etimològicament, el mot *arabí* es d'origen àrab i en aquesta llengua significa 'home del desert') ha estat documentat a l'illa d'Eivissa des del segle XIII, relacionat amb l'alqueria dels Arabí, en el quartó de Xarc, una de les grans hisendes assignades després de la conquesta (Moll 1987); posteriorment, també va ser vinculat a les seues residències familiars a Dalt Vila i la Marina durant els segles XIV i XV (Planells & Marí 2004). Per tant, aquest llinatge correspon molt probablement a una família morisca –musulmana conversa– resident a l'illa abans de la conquesta.

42. La bordura és una peça que envolta el camper de l'escut.

43. Segons les convencions heràldiques, la disposició de les roses en aquest escut és de tres mal ordenades a la part superior i una a la inferior.

44. La noció de 'parròquia' és entesa en la seua accepció de divisió territorial que es correspon amb una comunitat de fidels.

de la Verge sobre el pecat— i les estrelles (José Mª Velasco, comunicació personal de 2013), i està timbrat per una corona de príncep d'Aragó i dos àngels en els laterals.

Abans de tancar aquesta secció, ens agradaria mencionar l'escut del bisbe de la Catedral d'Eivissa del 1809, Blas Jacobo Beltrán, que apareix en el respatller de la cadira principal del cadiat del cor (José María Velasco, comunicació personal de 2013). Aquesta peça està sent restaurada a l'actualitat i, per tant, en no ser possible accedir-hi, en deixem l'estudi pendent per a futures recerques.

2) Ordes Religiosos

Tot seguit, considerarem els blasons utilitzats pels tres ordes religiosos amb immobles a Dalt Vila: dominics, jesuïtes i agustines. Per començar, després de la desamortització de 1835, els dominics conservaren l'església de Sant Pere Apòstol fundada el 1592, la qual havia estat construïda per dos mestres genovesos amb finançament de la Universitat. Entre els escuts religiosos que hi trobem, cal destacar: d'una banda, el de l'orde dels dominics, que es pot contemplar a la part interior de la porta principal i a l'orgue del segle XVII, en el qual apareixen les dues versions de l'escut d'aquest orde: en la part superior de l'orgue, l'escut gironat⁴⁵ en forma de creu flordelisada⁴⁶ bicolor en plata i sable —que representa els colors de l'hàbit dominic (blanc i negre)— sobre un camper quarterejat en aspa; i, en la part inferior de l'orgue i la porta, l'escut capat⁴⁷ amb els dos colors de l'orde. A més, dins de la casa parroquial volem destacar l'escut dominic gironat amb la divisa «DEFENSIO FIDEI», del 1677, moment en el qual els dominics eren els predicadors del Papa i van jugar un important paper per a la defensa de la fe cristiana,

Armories de Roderic de Borja-Llançol (governador d'Eivissa, 1661-1663)
(fotografia: Ángeles Martín).

com a part de la Contrareforma i la Inquisició. No obstant això, segons assenyala Felip Cirer (2013), la participació dels dominics d'Eivissa en el Sant Ofici va ser exigua i es limitava a recollir informació i a instruir processos (relacionats amb renegats de la fe catòlica, topònims, noms de família i costums) que eren enviats a Palma. La data del pedró correspon amb la insòlita conjuntura que un dominic de l'illa va ser comissari del Tribunal de la Inquisició, ja que aquest càrrec solia ser ostentat pels vicaris generals de l'arquebisbe de Tarragona o per un eivissenc, no dominic, que es designés per al càrrec. Finalment, a la capella de la Verge del Carme⁴⁸ podem contemplar el

blasó de l'orde dels Carmelites Calçats, capat amb els colors marró (símbol del Mont Carmel) i blanc distintius de l'hàbit de l'orde. Els Carmelites Calçats o Ermitans van ser un orde primitiu, abans de la reforma realitzada al segle XVI per Teresa de Jesús i Juan de la Cruz, els quals fundaren el dels Carmelites Descalços.⁴⁹

En segon lloc, a la façana del seminari conciliar —antiga residència jesuïta— trobem el blasó de Castella-Lleó ja descrit anteriorment. L'eventualitat de col·locar en la façana l'escut reial en lloc del de l'orde és deguda al fet que la companyia de Jesús estava lligada, a més del Papa, a la Casa d'Àustria.⁵⁰ Com a

45. L'escut gironat combina els quarterejats en creu i en sautor (creu en aspa).

46. La creu flordelisada és un exponent d'emblema religiós i cristià.

47. En l'escut capat, dos diagonals surten del mig del cap (part superior del blasó) cap als angles inferiors.

48. La veneració a la Verge del Carme, sorgida al segle XIII al Mont Carmel (els anomenats monjos ermitans, Simon Stock i altres religiosos anglesos, van estendre l'orde carmelita per Europa), va ressorgir amb força en aquest moment històric coincidint amb la reforma de l'orde al segle XVI.

49. Els blasons d'aquests dos ordes, Calçats i Descalços, es diferencien perquè el segon va afegir una creu a la part superior de l'escut.

50. La companyia de Jesús és un orde religiós de caràcter apostòlic i sacerdotal, exclusivament masculí, aparegut a mitjan segle

Des de 1782, moment de la conversió d'Eivissa en ciutat, es van donar casos de sol·licitud d'una distinció oficial a l'Audiència de Mallorca per part de ciutadans eivissencs. Però no va ser fins al segle XIX que es va estendre per Dalt Vila la pràctica de col·locar escuts en residències particulars

exemple de l'estreta relació de l'orde jesuïta amb la casa d'Àustria, l'esdeveniment que Joana d'Àustria –regent durant el regnat de Felip II (1554-1559)– va arribar a ser l'única dona jesuïta amb els pseudònims de Mateo Sánchez i de Mateo de Montoya, emparada pel seu confessor Francesc de Borja i el seu amic personal Ignacio de Loyola. La presència jesuïta a l'illa, des de meitat del segle XVII fins a la seua expulsió del territori espanyol com a conseqüència de la «Pragmática Sanción» dictada per Carles III en 1767, va estar vinculada amb el llegat del testament del magnífic Gaspar Agapit Llobet Nicolau a la companyia de Jesús, ja que va posar com a condició que l'orde creés una residència a Eivissa. En aquell moment, es criticava el baix nivell de l'ensenyament impartit pels dominics (orde oposat als jesuïtes). No obstant això, durant el seus inicis a Eivissa, els jesuïtes es van dedicar tan sols a la predicació i a les confessions; i no van començar l'ensenyament fins a la fundació de l'internat –col·legi de Sant Josep, posteriorment seminari conciliar des del 1802– i de diverses escoles regides per jesuïtes, que van ser promogudes des de la Universitat pel magnífic Francesc Llaudes Pineda per al curs 1686-1687. Davant

les dificultats de la Universitat per a mantenir les despeses convingudes amb els jesuïtes, l'orde va comprar l'actual seminari a la Universitat en 1730, i des d'aquell moment va deixar de funcionar com a centre docent per a fer-ho exclusivament com a residència (Planells 1993: 11-13). Pel que fa a aquesta última qüestió, en un article posterior, Joan Planells (2003) indica el fet que la Universitat ja havia declarat acabada l'activitat escolar de la companyia el 1699.

Finalment, esmentarem l'escut situat a la porta del convent de Sant Cristòfol o de les Monges Tancades –pertanyents a l'orde mendicant de Sant Agustí–,⁵¹ que hi va ser col·locat en els anys vuitanta (Torres, comunicació personal de 2013), ja

que l'edifici original, encara que es va fundar a l'any 1600, va ser enderrocat i reconstruït entre els anys seixanta i vuitanta. Aquest escut, encara que no segueix les convencions pròpies de l'heràldica eclesiàstica, utilitza alguns dels seus elements, com per exemple: el capel amb 6 borles pendents a ambdós costats que timbra l'escut, així com la mitra a la dreta i el bàcul a l'esquerra, posicionats darrere de l'escut, són tots ells símbols del bisbat; a més, al centre de l'escut, una forma de losange –és a dir, romboïdal– indica que el convent està regit per una abadesa.

Com a recapitulació, podem assenyalar que els escuts heràldics analitzats en aquest escrit han estat ubicats en edificis tant públics com privats de Dalt Vila, des de poc després de la conquesta catalana fins al segle XX, i són una mostra de la història d'Eivissa, no només pel que fa als aspectes socio-culturals, sinó també als politicoeconòmics. Mitjançant l'evolució dels diferents blasons, hem pogut observar el pas des de les estructures medievals fins a la modernitat, la successió dels diferents llinatges monàrquics i els seus efectes a nivell polític i administratiu, el paper social de l'Església i la seua relació amb els òrgans de poder, així com l'afermament socioeconòmic de la burgesia.

BIBLIOGRAFIA

Actas del Pleno del Ayuntamiento d'Eivissa de 27-11-1981 [Recuperat 12-2-2012 des de: <http://www.ibiza.es/portal/images/stories/manualcorporatiu/Manual_Corporatiu.pdf>]

Actas del Pleno del Consell d'Eivissa de 4-7-2008. BOIB 103/2008 del 24-7-2008.

ATIENZA, Julio de (1989). *Nociones de heràldica*. Madrid: Aguilar.

AUSTRIA, Archiduque Luis Salvador de (1982 [1869-1885]). *Las Baleares por la palabra y el grabado. Las Antiguas Pitiusas* (Primera parte). Palma de Mallorca: Caja de Baleares «Sa Nostra».

AA.VV. (2001[1980]). *Introducción al análisis histórico de la ciudad de*

51. L'orde de Sant Agustí va estar regulat al segle XI, d'acord amb els ensenyaments de sant Agustí d'Hipona, i va estar representat a Eivissa des del segle XVI per dues congregacions femenines: 1) les Agustines Canòniques, vinculades al convent de Santa Margalida de Palma, que es varen establir a l'illa a la darrerïa del segle XVI amb el suport de la Universitat al convent de Sant Cristòfol. Aquest orde ha estat dedicat bàsicament a la vida contemplativa, encara que a mitjan segle XIX també es van dedicar a l'ensenyament com a escola femenina i a les labors (com costura o cuina) amb la finalitat d'evitar les dificultats econòmiques ocasionades pels governs liberals i l'exclaustració; i 2) les Agustines Germanes de l'Empar, que a mitjan segle XIX s'encarregaven de l'Hospital de Dalt Vila i que des del 1933 varen començar la seua tasca didàctica al Col·legi de Nostra Senyora de la Consolació a sa Capelleta.

XVI, que va tenir un important paper durant la Contrareforma i va destacar per la seua funció educativa.

Ibiza (De la ciudad púnica a 1912). Eivissa: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears/Demarcació d'Eivissa-Formentera.

MOLL, Francesc de Borja (1987). *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears)*. Mallorca: Moll.

CIRER COSTA, Felip (2013). «Marí Cardona: L'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa (i II)». *Eivissa*, núm. 53. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, p. 65-67.

CLAPÈS I JUAN, Josep (1904). *Los Archivos de Ibiza. Revista histórica mensual (Abril, 1902-Diciembre, 1903)*. Mahón: Impresor de la Real Casa.

COBOS, Fernando & CÁMARA, Alicia (2008). *De la fortificación de Yviça*. Eivissa: Editorial Mediterrànea.

Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera (1995-...). 11 volums publicats. Eivissa: Universitat de les Illes Balears: Consell d'Eivissa i Formentera: Institut d'Estudis Eivissencs.

FELIU I QUADRENY, Sebastián (1951). *Armorial de les Balears*. Mallorca: AD.

FERRER I VIVES, Francesc d'A. (1993). *Heràldica catalana*. Volums 1-2-3. Barcelona: Millà.

FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de (2007). *Informe Institut d'Estudis Eivissencs*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

GURREA, Rosa & MARTÍN, Ángeles (1999). *Excavaciones arqueológicas en la catedral de Eivissa*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Quaderns d'arqueologia pitiüsa; 5).

MACABICH LLOBET, Isidoro (1965). *Historia de Ibiza, vol. I*. Barcelona: Art-85 SA.

MARÍ CARDONA, Joan (1981). *Illes Pitiüses, II. Els Llibres d'entreveniments*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

_____ (1999) *Eivissa, passa a passa*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics.

_____ (2010) *Els camins i les imatges de l'arxiduc ahir i avui*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

MENÉNDEZ-PIDAL NAVACUÉS, Faustino (1993). *Los emblemas heráldicos. Una interpretación histórica*.

Mitjançant l'evolució dels diversos blasons es pot observar el pas de les estructures medievals fins a la modernitat, la successió dels llinatges monàrquics, el paper social de l'Església i l'afermament socioeconòmic de la burgesia

Madrid: Real Academia de la Historia [fragments del llibre han estat recuperats el 28-1-2012 des de: <<http://www.scgenealogia.org>>].

MESSÍA DE LA CERDA Y PITA, Luis F. (1998). *Heráldica española. El diseño heráldico*. Madrid: Edimat.

Normativa Gràfica de l'Ajuntament d'Eivissa. Recuperat el 25-1-2012 des de: < http://www.ibiza.es/portal/images/stories/manualcorporatiu/Manual_Corporatiu.pdf>]

PLANELLS RIPOLL, Joan (1998). «L'Antiga aristocràcia eivissenca». *El Pitiús*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, p. 102-105.

_____ (1993) «Els jesuïtes a Eivissa i la seua contribució a l'ensenyament». *Eivissa*, núm. 23. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, p. 11-13.

PLANELLS RIPOLL, Joan & MARÍ CARDONA, Joan (2004). «El cognom Arabí, capítol d'una obra interrompuda». *Eivissa*, núm. 41. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, p. 4-9.

POSADAS LÓPEZ, Eduardo J. (1989). *Las murallas de Ibiza*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Imprenta Ibosim.

_____ (1999). *Breve historia y guía de las murallas de Ibiza*. Eivissa: Caja de Baleares «Sa Nostra» y Fomento del Turismo de Ibiza y Formentera, Imprenta Ibosim, SL.

RAMON, Joan (2000). *Estudi arqueològic i històric del Castell d'Eivissa, estructures i elements arquitectònics (I)*. Eivissa: Editorial Mediterrànea-Eivissa (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa; 6).

RIBAS, Joan Albert (1994-1999). *Línia directa des d'Eivissa (Recull d'articles)*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera: Diario de Ibiza.

RIQUER, Martí de (1983). *Heràldica catalana. Des de l'any 1150 al 1550*. Vols. I-II. Barcelona: Quaderns Crema.

SERRA PLANELLS, Marià (2008). «Sobre símbols cívics. Comissió Executiva de l'Institut d'Estudis Eivissencs». Eivissa: Diario de Ibiza 7-2-2008. (Opinió)

TORRES, Elias (1981). *Guia de arquitectura de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)*. Barcelona: Editorial La Gaya Ciencia, SA.

TORRES I PETERS, Francesc X. (2011). *El capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Hixar i el cardenal Doménech Ram (1433-1437)*. Eivissa: Consell d'Eivissa.

VILLANGÓMEZ LLOBET, Marià (1975). «L'Església de Santa Maria d'Eivissa». *Eivissa*, núm. 7. Eivissa: IEE, p. 9-17.

Fonts orals

Lluís Llobet, escriptor (febrer de 2012, abril de 2013).

Joan Ribas, rector de l'església de Sant Pere Apòstol (abril de 2013).

José Mª Velasco, restaurador (abril i maig de 2013).

Francesc X. Torres i Peters, canonge de la Catedral d'Eivissa (març i abril de 2013).

MARÍA DOLORES TENA MEDIALDEA ■